

GLOBALLASHUV VA HUQUQ FALSAFASINING TRANSFORMATSIYASI: HUQUQIY MADANIYATLAR DIALOGI

Dilmurodjon Nishonov

O'zbekiston Milliy universiteti mustaqil izlanuvchisi

e-mail: d.d.nishonov@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19853183>

Annotatsiya: Mazkur maqolada globallashuv sharoitida huquq falsafasining transformatsiyasi va turli huquqiy madaniyatlar o'rtasidagi dialog jarayonlari tahlil qilinadi. Sharq va G'arb huquqiy an'analari o'rtasidagi o'zaro ta'sir, ularning qadriyatlar va huquqiy paradigmatlari o'zgarishi yoritiladi. Globallashuv natijasida huquqiy tizimlar o'rtasida yaqinlashuv va gibrid modellar shakllanishi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: globallashuv, huquq falsafasi, huquqiy madaniyat, dialog, huquqiy tizimlar, integratsiya.

Globallashuv bugungi kunda huquq falsafasining mazmuni va yo'nalishini tubdan o'zgartirib yubormoqda. Avvallari huquq asosan milliy chegaralar doirasida shakllanib, davlatning ichki ehtiyojlari va qadriyatlariga xizmat qilgan bo'lsa, bugungi kunda u tobora transmilliy va global xarakter kasb etmoqda. Bu esa huquqni faqat normativ tizim sifatida emas, balki murakkab ijtimoiy, madaniy va axloqiy hodisa sifatida qayta ko'rib chiqishni talab etadi.

Eng avvalo, globallashuv huquqning manbalarini kengaytirdi. Endilikda huquq faqat davlat tomonidan yaratilmaydi – xalqaro tashkilotlar, transmilliy kompaniyalar, nodavlat institutlar ham huquqiy jarayonlarda faol ishtirok etmoqda. Natijada “klassik” huquq tushunchasi o'zgarib, u ko'proq ko'p darajali (multi-level) tizimga aylanmoqda [1]. Masalan, inson huquqlari, ekologik xavfsizlik yoki raqamli makondagi tartibga solish kabi sohalarda qarorlar ko'pincha milliy darajadan tashqarida shakllanadi.

Ikkinchidan, globallashuv huquq falsafasini yangi qadriyatlar bilan boyitdi. Inson huquqlari, gender tengligi, ijtimoiy adolat, barqaror rivojlanish kabi tushunchalar global miqyosda umumiy muhokama maydoniga aylandi. Shu bilan birga, bu qadriyatlar turli madaniyatlarda turlicha talqin qilinadi. Aynan shu yerda huquq falsafasi oldida muhim savol paydo bo'ladi: universal qadriyatlar bilan milliy an'analarda o'rtasida qanday muvozanat topish mumkin?

Uchinchidan, globallashuv huquqni yanada dinamik va moslashuvchan tizimga aylantirdi. Zamonaviy dunyoda texnologiyalar, iqtisodiyot va ijtimoiy munosabatlar juda tez o'zgaradi. Shu sababli huquq ham bu o'zgarishlarga moslashishi kerak. Masalan, sun'iy intellekt, kibernetika, raqamli mulk kabi yangi tushunchalar huquq falsafasini yangi nazariy asoslar yaratishga majbur qilmoqda.

Biroq bu jarayon faqat imkoniyatlardan iborat emas. Globallashuv bilan birga bir qator murakkab muammolar ham yuzaga kelmoqda:

- huquqiy tizimlarning haddan tashqari murakkablashuvi;
- milliy suverenitetning zaiflashuvi xavfi;
- global va mahalliy qadriyatlar o'rtasidagi ziddiyatlar;
- huquqning “standartlashuvi” natijasida madaniy xilma-xillikning kamayishi.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, huquq falsafasi bugungi kunda faqat nazariy emas, balki amaliy va strategik ahamiyatga ega bo'lib bormoqda [2]. U turli huquqiy tizimlar o'rtasida

muvozanat topish, global muammolarga moslashuvchan yechimlar ishlab chiqish va inson manfaatlarini himoya qilishda muhim rol o'ynaydi.

Eng muhimi, globallashuv huquqni "qattiq qoidalar tizimi"dan ko'ra ko'proq insoniy qadriyatlar bilan bog'liq tirik tizimga aylantirmoqda. Endi huquq faqat tartib o'rnatish vositasi emas, balki turli madaniyatlar o'rtasida tushunish, hurmat va hamkorlikni ta'minlash vositasi sifatida ham qaralmoqda.

Huquqiy madaniyatlar dialogi bugungi globallashuv davrining eng muhim jarayonlaridan biri hisoblanadi. Chunki har bir jamiyat o'zining tarixiy tajribasi, qadriyatlari va dunyoqarashi asosida huquqni shakllantiradi. Shu sababli turli mamlakatlar huquqiy tizimlari nafaqat qoidalar majmui, balki madaniyatning, mentalitetning va ijtimoiy munosabatlarning ifodasi sifatida namoyon bo'ladi [3].

Dialog tushunchasi bu yerda oddiy "ta'sir" emas, balki o'zaro tushunish va boyish jarayonini anglatadi [1]. Ya'ni huquqiy madaniyatlar bir-biridan faqat o'rganib qolmaydi, balki o'zaro muloqot orqali rivojlanadi. Bu jarayonda bir tizim boshqasini to'liq almashtirmaydi, aksincha, ular o'zining asosiy xususiyatlarini saqlagan holda yangi shaklga kiradi.

Globallashuv sharoitida bu dialog turli darajalarda namoyon bo'ladi. Eng avvalo, xalqaro huquqiy standartlar – masalan, inson huquqlari, ta'lim, ekologiya yoki raqamli xavfsizlik sohalaridagi normalar – turli mamlakatlar o'rtasida umumiy "til"ni yaratadi [4]. Shu bilan birga, har bir davlat bu normalarni o'zining madaniy va ijtimoiy sharoitlariga moslashtiradi. Natijada bir xil prinsiplar turli shakllarda amalga oshiriladi.

Huquqiy madaniyatlar dialogining yana bir muhim jihati – bu tajriba almashishdir. Davlatlar va huquqiy institutlar bir-birining tajribasini o'rganadi, muvaffaqiyatli modellardan foydalanadi va xatolardan saboq oladi. Masalan, G'arb huquqiy tizimlari Sharqdagi mediatsiya va kelishuvga asoslangan yondashuvlarni o'rganayotgan bo'lsa, Sharq mamlakatlari esa huquqiy institutlar, sud tizimi va inson huquqlari mexanizmlarini rivojlantirmoqda.

Biroq bu jarayon har doim ham silliq kechmaydi. Huquqiy madaniyatlar dialogi ko'pincha qarama-qarshiliklar va ziddiyatlar bilan ham kechadi. Universal huquqiy qadriyatlar bilan milliy an'analar o'rtasida tafovutlar yuzaga keladi. Ba'zi hollarda bir tizimning boshqa tizimga haddan tashqari ta'siri madaniy o'ziga xoslikning yo'qolishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli dialog jarayonida muvozanatni saqlash juda muhim.

Shu bilan birga, bu dialog insoniyat uchun katta imkoniyatlar ham yaratadi. U huquqiy tizimlarni yanada ochiq, moslashuvchan va samarali qilishga yordam beradi. Eng muhimi, huquqiy madaniyatlar dialogi orqali turli jamiyatlar o'rtasida o'zaro hurmat va tushunish mustahkamlanadi [5].

Bugungi kunda huquq faqat davlat ichidagi tartibni ta'minlash vositasi emas, balki turli madaniyatlar o'rtasida aloqa va hamkorlik vositasiga ham aylanib bormoqda. Shu jihatdan qaraganda, huquqiy madaniyatlar dialogi zamonaviy huquq falsafasining markaziy yo'nalishlaridan biri bo'lib, u global jamiyatning barqaror va adolatli rivojlanishida muhim rol o'ynaydi.

Globallashuv jarayonida huquqiy tizimlar tobora bir-biriga yaqinlashib bormoqda. Bu jarayon odatda konvergentsiya deb ataladi, ya'ni turli davlatlarning huquqiy tizimlari o'zaro ta'sir natijasida umumiy jihatlar kasb eta boshlaydi. Biroq bu yaqinlashuv to'liq bir xillashuv degani emas. Aksincha, u turli huquqiy an'analar va qadriyatlarning uyg'unlashuvi orqali yangi – gibril huquqiy modellarni yuzaga keltiradi.

Avvalgi davrlarda huquqiy tizimlar ko'proq milliy doirada rivojlangan bo'lsa, bugungi kunda xalqaro iqtisodiy aloqalar, migratsiya, raqamli texnologiyalar va global muammolar (masalan, ekologiya yoki sog'liqni saqlash) huquqiy tizimlarni o'zaro yaqinlashishga majbur qilmoqda [1]. Natijada davlatlar bir-birining huquqiy tajribasini faol o'rganmoqda va uni o'z tizimiga moslashtirmoqda.

Gibrid huquqiy modellar aynan shu jarayon mahsulidir. Ular quyidagi xususiyatlar bilan ajralib turadi:

- milliy va xalqaro normalarning uyg'unlashuvi – ya'ni davlat ichki qonunchiligida xalqaro standartlar aks etadi;
- individual huquqlar va ijtimoiy manfaatlar muvozanati – inson huquqlari bilan birga jamiyat barqarorligi ham hisobga olinadi;
- formal institutlar va an'anaviy qadriyatlarining birlashuvi – sud tizimi bilan birga mediatsiya, kelishuv va urf-odatlar ham muhim rol o'ynaydi;
- moslashuvchanlik va innovatsiyaga ochiqlik – yangi ijtimoiy va texnologik o'zgarishlarga tez javob berish imkoniyati.

Masalan, ko'plab davlatlarda inson huquqlari bo'yicha xalqaro standartlar joriy etilgan bo'lsa-da, ular mahalliy madaniyat va ijtimoiy sharoitlarga moslashtiriladi. Yoki aksincha, G'arb huquqiy tizimlarida Sharqqa xos mediatsiya va murosaga asoslangan nizolarni hal qilish usullari tobora keng qo'llanilmoqda.

Shu bilan birga, gibrid modellar huquqiy tizimlarni yanada insoniyroq va real hayotga yaqinroq qiladi. Chunki ular faqat nazariy tamoyillarga emas, balki jamiyatning haqiqiy ehtiyojlariga asoslanadi. Zamonaviy inson bir vaqtning o'zida ham global, ham milliy makonda yashaydi. Shu sababli huquq ham ikki darajada – global va lokal darajada ishlay olishi kerak [2].

Biroq bu jarayon o'ziga xos muammolarni ham keltirib chiqaradi. Ba'zan turli huquqiy elementlarni uyg'unlashtirish qiyin bo'ladi, tizim ichida qarama-qarshiliklar yuzaga keladi. Shuningdek, milliy huquqiy identitetni saqlab qolish masalasi ham dolzarb bo'lib qolmoqda. Shu sababli gibrid modellarni shakllantirish jarayoni puxta o'ylangan yondashuvni talab etadi.

Umuman olganda, huquqiy tizimlarning yaqinlashuvi va gibrid modellar shakllanishi zamonaviy huquq taraqqiyotining tabiiy bosqichidir. Bu jarayon huquqni yanada moslashuvchan, inklyuziv va samarali qilishga xizmat qiladi. Eng muhimi, u turli huquqiy madaniyatlar o'rtasida ko'prik vazifasini bajarib, global jamiyatda adolat va barqarorlikni ta'minlashga yordam beradi.

Huquqiy tizimlarning yaqinlashuvi va gibrid modellar shakllanishi shuni ko'rsatadiki, zamonaviy dunyoda huquq endi yopiq va faqat milliy tizim emas. U tobora ochiq, o'zgaruvchan va o'zaro bog'liq tizimga aylanmoqda.

Globalashuv natijasida turli huquqiy an'analar bir-biriga ta'sir qilib, yangi yondashuvlarni yuzaga keltirmoqda. Bu jarayonda nafaqat qoidalar, balki qadriyatlar, tajriba va ijtimoiy ehtiyojlar ham almashadi. Natijada paydo bo'layotgan gibrid modellar huquqni yanada moslashuvchan va hayotga yaqin qiladi.

Eng muhimi, zamonaviy huquq tizimi faqat individual huquqlarni himoya qilish yoki faqat jamiyat manfaatini ko'zlash bilan cheklanib qolmaydi. U ikkalasini muvozanatlashga intiladi. Shu orqali huquq nafaqat tartib o'rnatadi, balki jamiyatda barqarorlik, adolat va o'zaro tushunishni ta'minlashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Karimov R., Bekbaev R. The traditionalism of Rene Guenon in the discourse of philosophy of history and social anthropology // Wisdom. – 2022. – №1 (21).
2. Muhammadjonova L. Amaliy etika va estetika. – Toshkent, 2020.
3. Zygmunt Bauman Z. Liquid Modernity. – Cambridge: Polity Press, 2000.
4. Anthony Giddens A. Modernity and Self-Identity. – Stanford: Stanford University Press, 1991.
5. Jürgen Habermas J. The Theory of Communicative Action. – Boston: Beacon Press, 1984.